

BEKÖSZÖNTŐ

1946 őszén, a főiskola befejezése után kerültem magyar szakos tanárként Zentára, ebbe a Tisza menti kisvárosba.

Már a kezdet kezdetén megfogott a város sajátos hangulata, otthonos légköre, a földművelő lakosság hagyománytisztelete, izes és képgazdag beszéde. Előbbi tanítói működésem helyén: Topolyán is volt tradíció, de úgy találtam, hogy a zentai másabb: mélyebb is, sokszínűbb is amannál. Jellemző: itt Zentán az irodalmi órákon sohasem kellett kizárólag a tankönyv szemelvényanyagára hivatkoznom, valahányszor a népdalról, népballedéről vagy a népmondáról tanultunk. Diákjaim maguk is sok népköltési terméket ismertek és idéztek, olyat, amely itt a Tisza mentén, szűkebb pátriájukban termett. Családlátogatásaim során el-elbeszélgettem az unokákra felügyelő nagyszülőkkel is, akik gyerekeikről szólva ilyen szemléletes és találó hasonlatokat vegyítettek társalgásunkba:

– Látom én, hogy nem tanul, csak kínlódik itt, mint a kápuszta hús né'kú;

– Olyan szép volt a lányom, mikor férhő ment, mint a lefestett Szűz Mária;

– ... tudja, olyan hazudós; takarná, ami rosszat tett, mint macska a piszkát;

– Olyan hosszú mán ez a gyerek, mint a nap kinyér né'kú!

Jegyezgetni kezdtem ezeket a találó népi szóláshasonlatokat. Később, tanítványaimmal összegyűjtöttük a zentai és a Zenta környéki népi játékokat, kiolvasókat, gyermekcsúfolókat¹... Lejegyeztem egy-két boszorkány- és kísértetmondát, kincsmondát, számos lakodalmi tánc-kurjantót... Így, apránként – főleg csak az anyanyelvi órák színesítése céljából – kezdtem tallózgatni a néphagyomány kiterjedt mezején.

Az itteni babonás hiedelmek után kutatva találtam rá a népi anekdotákra is.

Az alvégi mestergerendás parasztszobákban pipát szortyogtató és kummogató öreg adatközlőim gyakran szöttek beszélgetésükbe érdekes történeteket régen élt nagygazdákról, polgárokról, hajdanvolt cselédek-

¹ Zenta környéki népi gyermekjátékok – A Községi Közművelődési Közösség Közlönye, Zenta, 1967

ról, öreg részes munkásokról. Humorral, olykor vaskossággal fűszerezett meséikben megesett vagy megeshett történetek kerekedtek csattanós esetekké, s hallgatva ezeket a vidám históriákat – később pedig már tudatosan kutatva és nyomozva utánuk – érlelődött bennem a feladat: össze kellene gyűjteni a Tisza menti néphumor e sajátos megnyilatkozásait.

Zentai áthelyezésem mellett még egy szerencsés körülmény játszott közre abban, hogy anekdotagyűjtővé legyek.

Apósom, néhai Pósa János kanizsai darálás az egykor élt népi mesélők kései típusához tartozott. „Kádenciás” embernek mondták régen az ilyet. Soha ki nem fogyott a jóízű történetekből, minden élethelyzetre volt egy-egy jellemző példázata, odavágó csattanója. Hallgatva vasárnap-i hazalátogatásaink alkalmával a közös családi étkezéseknél elregélt derús történeteit (amelyek éppen úgy hozzátartoztak az ünnepi ebédhez, mint a felszolgált gyümölcs vagy édesség), erősödött meg bennem a szándék, hogy ha már reám testálta ezeket az ízes történeteket, kár volna veszendőbe hagyni a népi humornak e jellemző példáit.

Így lettem – anélkül, hogy a néprajzi diszciplínában különösebb előismeretet vagy jártasságot szereztem volna – a régi élet derús emlékei után kutató műkedvelő gyűjtővé.

A TISZA MENTE ANEKDOTÁIRÓL

Közel harminc éve gyűjtögetem már Zentán és környékén (Ada, Mohol, Péterréve, Kanizsa, Martonos, Adorján, Oromhegyes, Tornynos, Kevi, Bogaras, Felsőhegy, Kispiac, Csóka, Jázova, Szentmiklós) ezeket a – talán nem is szigorúan vett – anekdotákat. Ugyanis a műfaji meghatározás szerint az anekdota személyhez kötött rövid, vidám történet. Nem föltétlenül hiteles, de a vége mindig csattanós. (Vagy ahogyan ezt népi megfogalmazásban egyik anekdotaalanyom, az öreg Kalmár Ferenc bácsi mondotta:

– Nem baj, ha nem igaz is, de szépen ki van találva! Fő, hogy durranik a vége!)

Az általam lejegyzett népi anekdoták viszont nem minden esetben rövid, egyetlen epizódú történetek. Akad közöttük terjedősebb és összetettebb is, mint a hagyományos értelemben vett anekdota, azonkívül csattanó sem ül mindegyiknek a végén. Inkább talán „vidám históriák” vagy „derús történetek” elnevezés fejezné ki szabatosabban a népi humor Tisza menti válfájának lényegét, ha egyáltalán fontos a megnevezés ...

Tárgykörük egyébként mindenben megegyezik az anekdotáival. Legtöbbször egy-egy falu, község, embercsoport életének derűs mozzanatait vagy visszasságait adják elő: a rászédést, a másik csúffá vagy bolonddá tételét, a zsugoriságot, a mérhetetlen gazdagógót, szerezni vágyást, a kisember megfelelni tudását, talpraesett helytállását vagy éppen együgyűségét... Mikor hogy! Szereplői között megtaláljuk a kiskanászt, bérest, napszámost, nagygazdát, kisparasztot, a juhászt, papot, kántort, kereskedőt, iparost, ügyvédet, orvost, polgárt, tisztviselőt, fináncot, katonát, a megesett lányt, koldust... Röviden: a hagyományos anekdoták jellemző alakjait, de nem mint típusokat, hanem élő, megnevezett személyként. (Akad persze olyan anekdota is, amelyben a történet színhelye jelöletlen, vagy amelynek hőse csupán a kezdőbetűivel szerepel. Mivel soha és sehol sem a bántás vagy a kegyelet-sértés volt a célo, hanem mindig a régi néphumor mentésének szándéka vezetett, ezért az érintett falura vagy családra való tekintettel olykor csak a kezdőbetűt alkalmaztam, vagy még azt sem, ha az adott történet nem csupán egy helysége vagy személyre volt jellemző.)

AZ ANEKDOTÁK HITELESSÉGÉRŐL

Ismert tény, hogy az anekdota vándorteremék, nemzetközi mikroműfaj. Egy-egy jó csattanóra épült históriából hamar válik országjáró történet, sőt a politikai határokon túllépve az anekdota gyökeret ereszthet idegen talajban is. György Lajos írja és bizonyítja könyvében², hogy a mai anekdoták tetemes része nem más, mint régi, nagy múltú anekdoták újra variálása, helyi színekkel gazdagodott átköltése. Éppen ezért merészség volna olyasmit állítanom, hogy ennek a kötetnek minden története egytől egyig hiteles Tizza menti anekdota. Bár könyvem szemelvényanyagának válogatása közben kihagytam azokat a történeteket, amelyeken érződött az idegen íz, vagy amelyekben máshonnan olvasott csattanókra véltem ráismerni, akad mégis olyan história e gyűjteményben, amelyről – tájnyelvi sajátság ide, földrajzi utalások oda – a szakember könnyen megállapíthatja majd, hogy valamilyik vándoraneekdotának helyi színekkel keveredett változata csupán.

Egy bizonyos: közlöm minden esetben „hiteles” történetként mesélték el ezeket az epizódokat, melyeknek hőse valamelyik apai vagy anyai nagyszülő, közelebbi rokon, a család régi ismerőse vagy éppenséggel maga az anekdota elmondója volt.

² György Lajos: Világjáró anekdoták, Bp., 1938

Ha nem minősíthetők is kizárólag Tisza mentieknek az itt közreadott anekdoták, legyen szabad mégis felhívnom a figyelmet két megkülönböztető sajátosságra:

– Szembetűnő az e tájon összegyűjtött anekdotáknak a bősége. Fél-ezernél is több az általam lejegyzett derús epizódok száma, s ezek közül – a vándormotívumok mellett! – akad Tisza mentinek minősülő történet is bőven.

– Másik jellemző sajátosság, hogy e történetek java részét a paraszti életmód, a cseléd- és részessors teremtette, és hogy legtöbbjük a béres- és gazdaviszonyt vagy a nagygazdaréteg fukarságát, szerzési vágyát példázza. Ezekben a paraszttörténetekben a lenézett béresek, részes aratók szolgáltatnak maguknak igazságot: pirítanak rá, állítják falhoz, teszik nevetségessé az őket megrövidíteni akaró nagygazdákat. Leggyakoribb fegyverük a furfang, a leleményesség, s ezzel élni úrral, gazdával, fináncal szemben mindig virtusszámba megy.

Ennek az éles társadalmi ellentétnek gyökerei még a múlt század hetvenes éveiben lezajlott járásosztásig nyúlnak vissza. Ekkor ugyanis a Zenta város birtokában levő hatalmas legelőből 18 000 hold elsőrendű termőföld került fölosztásra. Ám ennek során – csalás, megvesztegetés révén – a zentai nagybirtokos réteg hatósági jóváhagyással semmizhette ki a földhöz jutni akaró nincstelen mezőgazdasági munkásságot. A járásosztás körüli korteskedést és önző haszonlesést a kismimizett szegénység sohasem tudta megbocsátani a nagygazdáknak. S habár a változó társadalmi és gazdasági berendezés azóta már jócskán összemosta az akkori vagyonszétválásokat, az idősebb alsóvárosi kisparasztnak tudatában még ma is él az egykori szégyenteljes határrendezés emléke. „Igazságosan, mint járásosztáskor!”; „No, az is főtette ám a járásosztó kalapot!” – idézik gúnyosan még most is a régi szólást, ha szövetkezeti vonalon vagy tagosítás alkalmával megkárosítva érzik magukat. S még a közelmúltban is találkozott olyan hajlott idejű alvégi, aki – ha lakodalomban úgy hozta a hangulata – eldalolta a járásosztásról költött egykori gúnynótát:

Apáink bírtanak nagy legelőt,
Százszor is fölérte a most meglévőt.
De Berci nagy ésszel kigondolta,
Hogy azt a szegény nép ne jussolja.

Kimondta a nagy szót, azt a merészt,
Abból csak gazdagok vehetnek részt.
Mérnökök szeldelték fel a járást,
Sokan kaptak ott egészen új szállást.

Ne hagyj el, ne hagyj el, ó, irgalom,
Sok helyütt hibázott a cirkalom.
Tirajla, tirajla, tirajla lom...

Persze, nem kizárólag csak a tünőben lévő Tisza menti parasztvilág egykor élt jeleseit idézik és hozzák emberközelségbe az itt közölt anekdoták. Akadnak más témakörből való bohókás történetek is szép számban.

Időben a múlt század nyolcvanas éveig megy vissza ez a gyűjtés, vagyis addig, ameddig a ma élő öregek emlékezete visszarévedni képes. Mert a történetek java részét humorral áldott és hagyományörző öregektől sikerült lejegyezgetnem. Gyűjtőmunkámban sietnem kellett. Ugyanis azért, mert az egykori népi anekdoták után kutatni ma már mind nehezebb vállalkozás. Nemcsak azért, mert az egykori csendes népi humor helyébe a harsány közéleti, szex- és egyéb viccek léptek, hanem azért is, mert apadóban már a régi szóbeli költészetnek ez a forrása. Az idősek sorra halnak, s minden nappal kevesebb és kevesebb lesz a múltról derűvel szólni tudó öregek száma. Kidőlésükkel kivész lassan az anekdotázó hajlam is az emberekből, s ma már ízesen beszélő, kedélyes népi típusra mind ritkábban lehet rábukkanni.

Szerencsémre, én még találkoztam egynehánnyal az idősebbjei közül, kiknek humoros visszaemlékezései nyomán sok régi történetet és jellemző históriát sikerült megmentenem a feledéstől.

NÉHÁNY MONDAT A GYŰJTÉS MÓDJÁRÓL...

Amikor az ötvenes évek elején – heti 40–45 tanítási óra és egyéb társadalmi munka mellett – anekdotagyűjtésre vállalkoztam, a régi hagyományos úton indultam el: ceruzával és füzettel a kezemben kutattam a forrásaim, az adatközlők után. Kezdetben – kontár néprajzos módjára – csak a nagyon csattanós anekdotákat jegyeztem le, a közlő személy adatai nélkül. Jóval később, egy zentai néprajzi szemináriumon találkoztam dr. Katona Imrével. Megmutatva neki az addig gyűjtött anyagot, az ő tanácsára kezdtem lejegyezni minden hallott történetet, ideértve a vándoranekdoták helyi variánsait is.

Jól tudom, hogy korszerűbb és a mai tudományos kutatás követelményeinek megfelelőbb a magnós gyűjtés lett volna, de akkor még – az ötvenes évek kezdetén – magnetofonnak csak a hírét hallottam. Megvásárolni később sem állt módomban, hiszen köztudott, hogy a pedagóg-

giai iparban mindig gyengén feslett a dinár, s – szegény ember vízzel főz – megmaradtam, a legutóbbi időket kivéve, a hagyományos gyűjtési mód mellett. Ezt szoktam meg, időm se igen akadt a szalagról való lejegyzésre.

Hol gyűjtöttem? Mindenütt, ahol úgy gondoltam, található még izes szavú mesélő, és ahol mód, alkalom kínálkozott: alvégi parasztházaknál, hajdani nagygazda-portákon, falusi, községi plébánián, bíróságon, kórházban, tanári szobákban, érettségi találkozókban, kocsmákban, borbély- és iparosműhelyekben, szövetkezeti otthonban, gyári társalgóban, piacon, alsó Tisza-parti bandázgató öregek között, lakodalmakban, vendégségben, vonaton, autóbuszban ... Több száz embert vallattam meg anekdotaügyben: egykori kiskanászt, volt kiöregedett bérest, nagyidejű cselédek, juhászt, kisparasztot, volt nagygazdát, iparost, kereskedőt, munkást, tisztviselőt, pedagógust, ügyvédet, bírót, mérnököt, orvost, patikust, kántort, egyházi méltóságot, nyugdíjast, vadászt, halászt, galambászt, vőfélyt...

A megkérdezettek életkora jórészt hatvan év felett járt, de itt-ott akadt néhány fiatalabb évjáratú is. Adatközlőim túlnyomórészt férfiak voltak, de nem egy szépszavú női anekdotázóval is összehozott a szerencse.

Az anekdotákat minden esetben szóbeli közlés alapján jegyeztem le. Igyekeztem hitelesen rögzíteni a hallottakat, jegyzés közben többször is elisméltetve mesélőmmel a történet egy-egy részletét. Ahol lehetett – csendes szavú elbeszélő esetében –, ott szinte szóról szóra adtam vissza az anekdota elbeszélőjének előadásmódját, de ha ez darabos, vagy bántóan pongyola volt, akkor a kifejezéseit, szóhasználatának egyéni ízét és fordulatait próbáltam átmenteni az anekdota szövegébe. Néha részletekben, többektől kellett összeszededgetnem a történetet, mert volt akiben csak a csattanó visszhangzott már, másokban meg töredékek éltek... Akadt olyan mesélő, akinek parttalan, szerteágazó meséjéből kellett kihámoznom és egységes egészzé formálnom a széthulló anekdotikus történetét. Ilyenkor is azon igyekeztem, hogy az átfoglalmas, pontosabban: a tömörítés a szöveg javát szolgálja. Az olyan azonos, közkeletű zentai történeteket, amelyeket különböző ízlésű és kultúrájú egyénektől hallottam, megkíséréltem egységes stílusba összefűzni és lejegyezni.

A szövegek bekezdésre való tagolását magam végeztem, s az anekdoták címeit is a magam „kútfőjéből” merítettem.

Tekintve hogy az anekdoták elmondásánál tartalmi hitelességre törekedtem, ugyanúgy nyelvi téren is hitelesnek kellett lennem – ez a magyarázata annak, hogy helyenként a tájnyelven való beszédet alkalmazom. Mivel azonban ez a gyűjtemény elsősorban az olvasóközönségnek szól, ezért a szövegkiejtést csak mértékkel jelöltem, de a tájszókat, népi kifejezésmódokat, továbbá a szólásokat és egyéb nyelvi fordulatokat meg-

hagytam eredeti formájukban. Szeretnék ily módon ízelítőt adni olvasóimnak a ma már csak az idős Tisza mentiek által beszélt képgazdag népi nyelvből is (amely, mellékesen, szintén kötetet érdemelne!).

Könyvemet szeretettel adom közre, „jó lélekkel”, mint egykoron Tóth Béla a maga gyűjteményét. Ha nem készült is kizárólagos néprajzi szándékkal, ettől függetlenül kicsit néprajz is, mert egy vidék népi észjárásának tükré, s az itteni népi nyelv színességének is dokumentuma kíván lenni. Összefoglaló értékelést adni róla nem az én feladatom. Ezt az olvasókra, illetve a néprajzot értőkre és kedvelőkre bízom. Az én egyedüli célom az volt, hogy a néphagyomány olyan területét kutassam fel, amelyre a gyűjtők eddig (eltekintve néhány székelyföldi gyűjtéstől) még nemigen vagy csak mellékesen foglalkoztak. Szeretném hinni, hogy ez a gyűjtemény nem csupán eggyel több lesz a már meglévő anekdotáskötetek sorában, hanem hoz magával „kiadatlan”, írásban meg nem jelent hiteles Tisza menti népi anekdotát is.

Bevezetőm végén hadd mondjak köszönetet adatközlőimnek és anekdotaforrásaimnak. Az ő szíves támogatásuk nélkül ezt a hagyománymentő vállalkozást a magam erejéből véghezvinni aligha tudtam volna. Adatszolgáltatásukért és a reám testált derűs történetekért valamenynyüknek hálás köszönettel tartozom.

Zenta, 1982 szeptemberében

Tőke István

Felhasznált irodalom:

1. Görgy Lajos: Anekdoták (A magyarság néprajza, III. kötet)
2. György Lajos: Világjáró anekdoták, Budapest, 1941
3. A magyar népköltészet (Dömötör Tekla, Katona Imre, Ortutay Gyula, Voit Vilmos), Kézirat Tankönyvkiadó, 1974
4. Nagy Olga: Paraszti dekameron, Magvető Könyvkiadó, 1977
5. Tőke István: Mosolygó Tisza mente, Híd, 1970. 1. sz. (Függelékben 1–22)
6. Tőke István: Mosolygó Tisza mente (válogatás) Üzenet, 1972. nov. 1., 11. sz. (684–693)
7. Tőke István: Nagygazdák és cselédek a zentai népi anekdoták tükrében, Létünk, 1975. 3/4. sz. (54–73)

